

РСР 10 грудня 1971 р., введено в дію з 1 червня 1972 р. [1; 1973, №50. – Ст. 375]. Він у значній мірі відтворив положення Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю, затверджені Верховною Радою СРСР ще 15 липня 1970 р. Кодекс складається із 265 статей, які об'єднуються в 18 глав. З моменту прийняття він змінився майже наполовину, зокрема був доповнений главами III – А „Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників”, XVI – А „Трудовий колектив”, зазнали значних змін також глава I „Загальні положення”, глава II „Колективний договір”, глава III „Трудовий договір”, глава V „Час відпочинку” та ін. Однак, незважаючи на неодноразові внесення нього змін і доповнень, він лишається придатним для регулювання праці, в першу чергу, на великих підприємствах, в установах та організаціях. У той же час у ньому майже не береться до уваги специфіка малих підприємств. У зв'язку з цим, як вбачається, виникла нагальна необхідність у розробці і прийнятті нового кодифікованого акта про працю України, який зміг би повно і всебічно відтворити зміни, що відбулися в нашій країні за часи незалежності.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Гессен В. М. Основы конституционного права. – Пг.: Изд. юрид. кн. маг. Н. К. Мартынова, 1918. – 196 с. 3. Лукин В. О., Мазуров А. В. Указы Президента РФ: основные социальные и правовые характеристики. – М.: ЮНИТИ – ДАНА; Закон и право, 2000. – 303 с. 4. Мицкевич А. В. Акты высших органов советского государства. – М.: Юрид. лит., 1967. – 175 с. 5. Стефанюк В. Правові акти управління // Право України. – 2003. – №7. – С. 3 – 9. 6. Тихомиров Ю. А., Котелевская И. В. Правовые акты. – М.: Юриформцентр, 1999. – 381 с. 7. Указы Президента Украины. – К.: Право, 1997. – 879 с. 8. Урядовий кур'єр.

Надійшла до редакції 03.10.2003 р.

УДК 349.3

*С.М. Прилипка, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ДО ПИТАННЯ ПРЕДМЕТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Конституція України закріпила курс на побудову соціальної, правової держави. Втілити такий намір неможливо без створення нової дійової національної системи соціального забезпечення, яка водночас покликана гарантувати реалізацію одного з найважливіших прав громадян – права на соціальне забезпечення та захист.

Сучасний розвиток нашого суспільства в умовах реформування існуючої і створення нової національної системи соціального забезпе-

чення населення ставить на порядок денний такі питання: визначення кола й системи правовідносин, що виникають у сфері соціального забезпечення на страховій основі; окреслення характерних рис та ознак у сфері соціального забезпечення і з'ясування особливостей суб'єктного складу, змісту й підстав виникнення основних видів правовідносин; розкриття змісту основних юридичних термінів, понять, категорій, що використовуються в процесі дослідження й аналізу правових відносин щодо соціального забезпечення [18, с.3,4].

Метою статті є чітке визначення правовідносин, що регулюються правом соціального забезпечення. На сучасному етапі проблеми стосовно предмета права соціального забезпечення висвітлюють такі дослідники: Н.І. Болотіна [5, с.35-45], М.О. Буянова [6, с.30-39], Т.З. Гарасимів [7, с.29-36], К.М. Гусов [14, с.76-89], О.Є. Мачульська [13, с.22-35], Т.І. Прокопова [15, с.50-55], І.М. Сирота [17, с.85-105], С.М. Сивак [16, с.61-63], Б.І. Сташків [19, с.71-75], Н.М. Стаховська [18, с.10-15], А.П. Толмачов [20, с.3-6], Н.М. Хуторян [22, с.241-247] та ін.

Людське суспільство характеризується тим чи іншим ступенем організованості, упорядкованості, що викликано необхідністю узгодження потреб, інтересів окремої людини і людей (крупних спільнот чи малих соціальних груп). Право не повинно (та й не може) регулювати всі громадські відносини, соціальні зв'язки членів суспільства. Тому на кожному конкретно-історичному етапі суспільного розвитку повинна бути досить точно визначена сфера правового регулювання.

В умовах, коли сфера правового регулювання завужена, коли не використовуються можливості права для впорядкування громадських відносин, у суспільстві виникає погроза сваволі, хаосу, непередбачуваності в тих сферах громадських відносин, які можна і потрібно впорядкувати за допомогою права. А коли царина правового регулювання не виправдано розширена, особливо за рахунок централізованого державно-владного впливу, створюються умови для зміщення тоталітарних режимів, урегульованої поведінки людей, що призводить до соціальної пасивності, безініціативності членів суспільства.

До сфери правового регулювання повинні належати ті відносини, що мають відповідні ознаки. Це ті з них: а) у яких знаходять висвітлення інтереси членів суспільства як індивідуальні, так і загальносоціальні; б) у яких реалізуються взаємні інтереси їх учасників, кожен з яких іде на якийсь обмеження своїх інтересів заради задоволення інтересів іншого; в) які будуються на підставі згоди виконувати певні правила, визнання їх обов'язковості; г) які вимагають дотримання правил, обов'язковість яких підкріплена досить діючою силою [1, с.222, 223].

Від характеру і змісту суспільних відносин, що становлять предмет правового регулювання, залежать особливості, характер, способи й засоби правового регулювання. Досить очевидно, що відносини по еквівалентному обміну цінностями, наприклад майнові, вимагають інших правових засобів і способів регулювання, аніж ті, що використовуються для регламентації управлінських відносин, а також відрізняються від тих, що виникають при реалізації конституційного права громадян на соціальне забезпечення.

Характер і вид суспільних відносин обумовлюють ступінь інтенсивності правового регулювання, тобто широту охоплення правовим впливом, обов'язковості правових розпоряджень, форми й методи правового регулювання, деталізованості розпоряджень, напруженості правового впливу на ці відносини.

Правове регулювання характеризується відносною самостійністю (автономністю), яка визначається наявністю в ньому таких фактичних і юридичних ознак, які відрізняють його від інших видів регулювання суспільних відносин. Фактична та юридична визначеність правового регулювання представлені передусім його предметом і методом. Під предметом правового регулювання мають на увазі те, що регулює право, тобто ті суспільні відносини, які ним регулюються. Їм притаманна якісна однорідність, вони піддаються відносно самостійному правовому регулюванню. Предмет правового регулювання – це матеріальні критерій поділу норм права на його структурні частини [10, с.408-417].

Предмет будь-якої галузі права становлять суспільні відносини, які існують в тій чи іншій сфері життя суспільства. Предметом права соціального забезпечення є суспільні зв'язки, які утворюються у сфері соціального забезпечення. Ідея про право соціального забезпечення як певну систему правових норм виникла на перебігу активних наукових дискусій про правову систему в середині 50-х років [17, с.3-5]. Уперше щодо самостійності права соціального забезпечення було заявлено на міжнародному симпозиумі по соціальному забезпеченню у Празі 1966 р. [2, с.270]. На думку В.С. Андрєєва, право соціального забезпечення необхідно розглядати як систему правових норм, установлену державою, які регулюють пенсійні й деякі інші відносини щодо забезпечення громадян у старості та непрацездатності, державної допомоги сім'ям з дітьми, а також процедурні та процесуальні відносини [3, с.31,32].

Серед значної кількості понять, якими користується сучасна правова наука, соціальне забезпечення належить до кола найбільш багатограних категорій. Це поняття використовується в різних значеннях: якто: особлива форма розподільчих відносин при розподілі коштів

суспільних фондів споживання; предмет соціальної політики; функція держави; правова категорія; галузь права; державна система і форма матеріального забезпечення громадян у старості, у разі втрати годувальника, непрацездатності тощо [11, с.3].

Проблема поняття “соціальне забезпечення” є дуже складною. У науковій літературі висвітлено різні погляди на неї. Так, В.А. Ачкаран переконує, що соціальне забезпечення охоплює лише утримання за рахунок суспільних фондів споживання непрацездатних громадян [4, с.9]. Таку ж думку висловив М.С. Ланцев [12, с.21]. Такий підхід до сфери дії соціального забезпечення є дуже вузьким і визначається дуже просто – за колом осіб. Така ознака в сучасних умовах не дає можливості відрізнити соціальне забезпечення від інших видів розподілу коштів із суспільних фондів споживання. У такому разі не зрозумілим є правове становище осіб, які є працездатними, але отримують допомогу за соціальним забезпеченням (наприклад, працездатні пенсіонери за віком, працездатні пенсіонери за вислугою років, матері по догляду за дитиною, безробітні тощо).

Деякі дослідники включають до змісту соціального забезпечення громадян у старості, у разі непрацездатності, турботу про матір та дітей, медичне обслуговування й лікування, при цьому наголошують на головну ознаку соціального забезпечення – його аліментарний (соціально-аліментарний) характер. Послідовники аліментарної теорії соціального забезпечення розуміють аліментарність як обов’язок держави надавати забезпечення і як відсутність відповідних дій з боку отримувачів пенсій, допомог та інших видів соціального забезпечення [9, с.18-24]. Ознака аліментарності протягом довгого часу являлася однією з основних щодо визначення предмета права соціального забезпечення. І слід погодитися з думкою Н.І. Болотіної, яка наголошує на тому, що соціальне піклування на сучасному етапі застосовують як принципову засаду лише для побудови такої форми соціального забезпечення, як державна соціальна допомога. Але ця форма має додатковий (субсидіарний) характер. Основною ж формою соціального забезпечення у країнах з розвинутою соціальною ринковою економікою виступає соціальне страхування, засноване на активній участі у фінансуванні соціальних виплат як роботодавців, так і самих працюючих [5, с.35-45].

Не можна погодитись з таким визначенням предмета, яке пропонує А.П. Толмачов, який підкреслює, що предметом права соціального забезпечення є суспільні відносини, що включають у себе: забезпечення громадян у грошовій формі (пенсії, допомоги, компенсації); надання допомоги у натуральній формі (конкретні товари або послуги, надання безоплатно або зі знижками) [20, с.3-4]. У такому визначенні

поняття предмета підмінється поняттям форми надання соціального забезпечення.

На сучасному етапі все більше уваги з боку українських науковців приділяється правовим відносинам у сфері соціального забезпечення, але ці відносини не мають свого чіткого визначення. Окремі правники пропонують віднести до предмета зазначеної галузі забезпечення життям [8, с.51-53]. Не зовсім зрозуміло визначає предмет права соціального забезпечення й Б.І. Сташків, який пропонує соціальне забезпечення розглядати в широкому і вузькому розумінні. У першому, вважає він, до такого забезпечення належать всі матеріальні блага, які отримує від соціальних фондів безплатно будь-яка людина, а в другому – тільки ті блага, що надаються обмеженим категоріям осіб [19, с.73,74].

З поступовим реформуванням соціальної сфери українського суспільства і прийняттям низки законів щодо загальнообов'язкового державного соціального страхування значне коло відносин стало регулюватися саме правом соціального забезпечення. Як обгрунтовано визначає Н.М. Хуторян, з прийняттям Закону України „Про державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” змінені галузева належність правового регулювання цього питання і тепер його відносять до галузі соціального забезпечення [22, с.240].

Приділення уваги міжнародним стандартам у сфері соціального забезпечення й перехід до соціального страхування дозволяє відокремити таке поняття, як соціальний ризик, яке має лягти в основу однорідності відносин щодо соціального забезпечення. Потрібно зазначити, що законодавчого визначення поняття “соціальний ризик” ще немає ні в міжнародних актах, ні в національному законодавстві. Уперше воно згадується в Основних напрямках соціальної політики на 1997-2000 рр. У цьому документі зазначається, що держава гарантує соціальний захист громадян від соціальних і професійних ризиків, пов'язаних із втратою заробітку, місця роботи, здоров'я [21].

Соціальний ризик – це закріплена законодавством і визначена суспільством соціально значимою обставина об'єктивного характеру, настанням якої громадяни (та члени їх сімей) втратили тимчасово або назавжди засоби до існування, потребують додаткового соціального забезпечення, не можуть самостійно її уникнути.

Соціальні ризики, як підстава набуття людиною права на соціальне забезпечення встановлюються у таких міжнародних актах, як Конвенція і Рекомендації Міжнародної організації праці (№ 102 – про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.); № 117 – про основні

цілі й напрямки соціальної політики (1962 р.); № 128 – про допомоги у зв'язку з інвалідністю, старістю і в разі втрати годувальника.) Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Європейська соціальна хартія, Конституція України (ст. 46). Виходячи з зазначених документів, можна встановити такий перелік страхових випадків (а значить і соціальних ризиків), які ліддають забезпеченню державою: це старість, хвороба, безробіття, трудове каліцтво, професійне захворювання, смерть годувальника, інвалідність, материнство.

З урахуванням наведеного, можемо зробити такі висновки щодо визначення предмета права соціального забезпечення:

1. Правовідносини – це наділені правовою формою або утворені у правовій формі суспільні відносини, що виникають на підставі юридичних фактів чи складів і характеризуються зв'язком між безпосередніми їх учасниками і державою, яка через правові норми встановлює (санкціонує), охороняє й забезпечує реалізацію їх взаємно кореспондуючих прав та обов'язків.

2. Соціальне забезпечення – це система суспільних відносин по задоволенню першочергових і найнеобхідніших потреб тих громадян та їх сімей, які з об'єктивних, визнаних суспільством (державою) поважних причин опинились у складній (здебільшого негативній) життєвій ситуації, шляхом надання їм матеріального забезпечення чи допомоги, різних видів соціального обслуговування за рахунок суспільних державних чи недержавних коштів соціального призначення.

3. Під складною життєвою ситуацією (обставинами) слід розуміти хворобу, інвалідність, бідність, безпритульність, самотність, сирітство, психічну депресію, смерть рідної людини, безробіття тощо, в якій особа олинилася з незалежних від неї обставин і неспроможна їх подолати власними зусиллями або за допомогою тих членів своєї родини, які зобов'язані надати таку допомогу.

Чітке визначення суспільних відносин, що входять до предмета права соціального забезпечення, надасть можливість чітко окреслити коло суб'єктів, які потребують допомоги, джерела фінансування й використання коштів на таке забезпечення громадян України.

Список літератури: 1. Алексеев С.С. Теория государства и права. – М.: Право, 1998. – с.560. 2. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР (правовые вопросы). – М.: Юрид. лит., 1988. – 270с. 3. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР – М.: Юрид. лит., 1987. – 350с. 4. Ачкарян В.А. Государственные пенсии. – Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1969. – 25с. 5. Болотина Н.І. Предмет права соціального забезпечення України. – Львів: Вид. Львівського ун-ту. Збірник наукових статей. – 2002. – С.35-45. 6. Буланова М.О. Социальное обслуживание граждан России: Теорико-правовой аспект. – М.: Проспект, 2002. – 240с. 7. Герасимів Т.З. Принципи права соціального

льного забезпечення України. – Дрогобич.: Відродження, 2002. – 128с. 8. *Гогоц Т.І.* Соціальне забезпечення житлом // *Предприимательство, хозяйство и право.* – №11. – 2000. – С.51-53. 9. *Зайкин А.Д.* Советское право социального обеспечения Учеб. пособие. – М.:Изд-во МГУ, 1982.- 280с. 10. Загальна теорія держави і права: Підручник // За ред. *Цейка М.В., Ткаченко В.Д., Петришина О.В.* -Х.: Право, 2002. – 432 с. 11. *Иванова Р.И., Тарасова В.А.* Предмет и метод советского права социального обеспечения. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168с. 12. *Ланцев М.С.* Социальное обеспечение в СССР (экономический аспект). – М.: Экономика, 1976. – 315с. 13. *Мачужская Е.Е., Горбачева Ж.А.* Право социального обеспечения: Учеб. пособие. – М.: Кн. мир, 2000. – 293с. 14. Право социального обеспечения: Учебник / Под ред. *Гусова К.Н.* – М.: Проспект, 2001. – 328с. 15. *Прокопова Т.І.* Проблеми соціального страхування та забезпечення в Україні // Удосконалення трудового законодавства в умовах ринку: / Відп. ред. *Хуторян Н.М.* – К.: Ін Юре 1999.- С. 50-55. 16. *Сивак С.М.* Пенсійне страхування та пенсійна реформа //Право України. – 1999. – № 10. – С.61- 63. 17. *Сирота І.М.* Право пенсійного забезпечення в Україні.- К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432с. 18. *Стаховська Н.М.* Відносини в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд.юрид. наук. – К., 2000. – 24с. 19. *Шашко Б.І.* Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему // Право України. – 2000. – № 9. – С.71-75. 20. *Толмачев А.П.* Право социального обеспечения. – М.: ПРИО, 2001.- 128 с. 21. Урядовий кур'єр. – 1996. – № 44.- С. 3-7. 22. *Хуторян Н.М.* Термічні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин. – К.: УДП НА України, 2002. – 264с.

Надійшла до редакції 22.10.2003 р.

УДК 349.41

*М.В. Шульга, д-р. юрид. наук, професор
В.Ю. Уркевич, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФЕРМЕРСЬКОГО ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ

19 червня 2003 р. Верховною Радою було прийнято Закон України “Про фермерське господарство”, № 973-ІУ [10]. Звичайно, це стало неабиякою подією для аграрно-правової та земельно-правової науки, адже обговорення нової редакції вказаного законодавчого акта, покликаного врегулювати відносини щодо функціонування одного з найбільш поширеного способу господарювання на селі, тривало декілька років. Чи невагологішну роль у діяльності фермерського господарства відіграють відносини стосовно використання землі.

За сучасних умов реалізації земельної реформи важливого значення набуває функціонування фермерських господарств як прогресивних форм підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства. Така діяльність здійснюється громадянами на земельних ділянках, наданих їм для ведіння фермерського господарства.